

ЦРНОГОРСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЈЕТНОСТИ
ГЛАСНИК ОДЈЕЉЕЊА УМЈЕТНОСТИ, 29, 2011.

ЧЕРНОГОРСКАЈА АКАДЕМИЈА НАУК И ИСКУССВ
ГЛАСНИК ОТДЕЛЕНИЯ ИСКУССТВ, 29, 2011.

THE MONTENEGRIN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
GLASNIK OF THE SECTION OF ARTS, 29, 2011.

UDK 811.163.41(091)

Божо Б. ТОРИЋ*

О ЈЕЗИКУ МРКАЉЕВИХ ФИЛОЛОШКИХ РАДОВА

Апстракт: Овим радом обухваћене су двије теме: прва се тиче одређивања типа језика којим су писани филолошки радови Саве Мркаља, а друга – творбених специфичности у њима.

Кључне ријечи: славеносрпски језик, рускословенски језик, творба ријечи, лингвоним

1. УВОД

Централно мјесто у радовима о Сави Мркаљу заузима, из разумљивих разлога, реформа ћириличног писма изложена у књизи *Сло дебелога ера лико азбукопротрес*. О самом језику те књиге, и уопште о језику Мркаљевих дјела, писано је ријетко, мало и несистематски. Међу ауторима који су истраживали Мркаљев језик треба посебно издвојити Милку Ивић и Александра Младеновића: они су, за сада, једини који су, свако из свог угла, нешто више пажње посветили анализи језичких специфичности *Сала*.¹ Своје чланке ови истраживачи објавили су у зборницима научних прилога о Србима у Хрватској: Мркаљ, с обзиром на поријекло и мјесто у српској култури, није могао у таквим приликама бити заобиђен. У основи рада Милке Ивић стоји намјера да се „утврди да ли је, и у којој мери, у Мркаљевом језику видљив утицај свих оних културних и говорних средина” са којима је био у контакту (Ивић 1988), док се у другом раду, упркос наговјештају из наслова, више расправља о ортографским, него о језичким проблемима (Младеновић 1989б). Мањих осврта на Мркаљев језик

* Редовни професор Филолошког факултета у Београду

¹ Ово је најчешћа редуктована верзија имена Мркаљеве познате књиге.

(прије свега на грађи *Сала*) има и на другим мјестима, по правилу уопштено и у виду вриједносних судова. Имајући све то у виду, ми смо овом приликом за предмет анализе одабрали само један језички ниво – *творбу ријечи*, обухватајући при том не само грађу из *Сала*, већ и из других Мркаљевих филолошких радова.² Наш избор био је подстакнут, поред осталог, и специфичном позицијом творбе ријечи у епоси у којој је наш аутор живио.

Већ у првом контакту са грађом искрело је питање назива језичког идиома коме је та грађа припадала. А да питање доиста има смисла, говори податак да су најпознатије Мркаљево филолошко дјело (*сало дебелого ера лнво азбѣкопротрес*) у два маха језички *осавремењивали*, односно на савремени језик *преводили* врло познати језички стручњаци. Те своје, условно речено, *преводе*, праћене свеобухватном анализом Мркаљевих схватања језика и писма, објавили су у засебним књигама које су публиковане поводом одређених годишњица: прва о двјестотој годишњици Мркаљевог рођења (аутори су Милан Могуш и Јосип Вончина, 1983), а друга о двјестотој годишњици појаве *Сала* (Милош Окука, 2010). Реална су очекивања корисника таквих књига да у њима нађу и одговор на питање о имену језика са ког је вршено *осавремењивање* (*превођење*).³ У старијој књизи се само констатује да је Мркаљ „iшао за tim da baš taj 'prosti jezik' uazbuči, i to grafiјom samo њему primјerenom, te ga tako digne na rang književnog jezika” (Moguš/Vončina 1983: 16), али се сам језик *Сала* не именује. Милош Окука, други преводац, има дијве књиге о *Салу*, те је два пута имао прилику да изнесе своје мишљење о томе – којим је језиком то дјело писано. Први пут је свој став о овом питању формулисао, узредно, на сљедећи начин: „Das 'Salo' ist zwar nicht in reiner Volkssprache verfasst, er ist diesem Ziel aber sehr nahe gekommen” (Okuka 1975: 71). Ово мишљење није поткријепљено конкретним потврдама из Мркаљеве књиге, али не треба сумњати у

² Наш корпус је сачињен из три Мркаљева дјела: *сало дебелого ера лнво азбѣкопротрес* (Будим, 1810), *Палинодија либо обрана дебелого њ* (Новине србске, 1817, 326–328), те писмо уредништву новина објављено у рубрици Смусице књижевственне (Новине Србске, 1817, 383–384). Скраћенице: СА по = Сало посвета, СА пр = Сало предговор, ПА = Палинодија, ПИ = Писмо. Падеже означавамо великом словом, а број малим (нпр. Нј = номинатив једине, Гм = генитив множине, и сл.). Скраћеница р. односи се на руски језик.

³ У даљем тексту говорићемо, из практичних разлога, о *преводима* и *преводиоцима*.

то да је Окука, анализирајући садржај *Сала*, с пуном пажњом размотрио и сам језик којим је Мркаљ изложио реформу писма. Неколико деценија након прве књиге, Окука ће се вратити *Салу*, али сада и као *преводацац*. За такву прилику ваљало се одредити према лингвониму у Мркаљевој књизи: Окука то чини, али из једне шире перспективе, у скупини писаца. Наиме, он ће у својој књизи констатовати да су *славеносрпским језиком* писали значајни писци с почетка 19. вијека „међу којима су и Захарије Орфелин, Павле Соларић, Сава Мркаљ, Атанасије Стојковић, Милован Видаковић и други” (Окука 2010: 54). Иза овако уопштене опсервације не види се која су Мркаљева дјела писана *славеносрпским језиком*: сва, или само нека. Међутим, коју страницу касније налазимо слjedeћу смјелу тврдњу: „А како говоримо? И који је то језик? То је *српски народни језик утемељен на источнохерцеговачко-крајишком дијалекту са елементима језичке надградње који су разумљиви сваком образованијем Србину*. Тако се Мркаљ први у нас изјаснио за народни језик ијекавског изговора као књижевни језик. И посљедње поглавље своје књиге *Сало дебелога јера либо азбукопротрес* написао је тим језиком и реформисаним писмом” (Окука 2010: 61). Из цитата се, поред осталог, види да је *српским народним језиком* написано само посљедње поглавље *Сала*, али се не каже којим су језиком писана ранија поглавља.

Ни у радовима других аутора који су се, у разним приликама и разним поводима, изјашњавали о Мркаљу и његовом *Салу*, не налазимо прецизније одређење у вези са лингвонимом. Један од првих осврта на Мркаљев језик потиче од Љубомира Стојановића, који у обимној књизи о Вуку Караџићу даје кратку оцјену о Мркаљевом језику: „Мркаљ заиста у предговору вели да му је намера ‘протресајући’ азбуку учинити крај колебању у неуређеном српском правопису. И он то излаже (истина не баш лепим и чистим језиком и стилем) тако просто и јасно, да се ни данас не би могло боље рећи” (Стојановић 1924: 47). Скрећемо пажњу управо на суд о *не баш лепом и чистом језику*, на једној страни, и о *простом и јасном излагању*, на другој страни, што је у начелу контрадикторно. Овај аутор, међутим, не именује језик којим је Мркаљ на показани начин писао.

Прва која је Мркаљеву писану дјелатност оцијенила из перспективе назива језика била је Милка Ивић. Полазећи од функционално-стилских параметара, она износи слjedeћу тврдњу: „Као и остали образовани Срби онога времена, и Мркаљ се служио мање више чистим народним језиком пре свега у приватним писмима и приватним

забелешкама; иначе је писао славеносрпски, односно рускословенски. Овај последњи начин изражавања гајио је доследно у свом званичном обраћању црквеним властима” (Ивић 1988: 47). Из ове формулације може се закључити да су образовани Срби, а с њима и Мркаљ, у споменуто вријеме у писању практиковали триглосију. Мркаљ је, закључујемо, приватну кореспонденцију водио на српском, службену преписку са црквеним властима на рускословенском, али се не види јасно којим језиком су писана остала дјела (под условом да се из непрецизне констатације – да је *иначе* писао славеносрпски, *односно* рускословенски – не схвати да све мимо кореспонденције припада овим двама језицима). Одмах иза ове, слиједи друга опсервација о језику, а у њој се спомиње и *Сало*: „Све остало што је било срачунато на публикување, пре свега расправа о ‘салу дебелог јера’, било је писано са прилично славеносрпског наноса” (Ивић 1988: 47–48). Израз *славеносрпски нанос* уноси у расправу о језику *Сала* велику збрку: закључујемо да је дјело писано некаквим безименим језиком са доста *наноса* из неког другог језика, а тај други језик је *славеносрпски*. Магловите ставове о Мркаљевом језику у *Салу* налазимо и на крају чланка: „С друге стране, бројни славеносрпски, односно рускословенски језички наноси потврђују његову приврженост црквеном образовању и верност раније стеченим навикама” (Ивић 1988: 52). Дакле, *славеносрпским* се прикључују и *рускословенски језички наноси*,⁴ али се не види идиом у коме су ти наноси присутни.

И Александра Младеновића, једног од најпознатијих истраживача дјела Саве Мркаља, првенствено је занимало питање – којем је језику намијењена реформа писма изложена у *Салу*, а не сам језик тог дјела. Он ову тему варира у низу својих радова, а нас је у свему томе интересовала прије свега форма идентификације језика. Тако Младеновић једном приликом износи став да је Мркаљ „рускословенску ћирилицу свога времена врло успешно реформисао (1810. г.) за потребе писања ондашњим српским књижевним језиком” (Младеновић 1989а: 148–149). Међутим, прецизан назив тог *српског књижевног језика* овде изостаје. Сљедећи пут, пишући о истој теми, Младеновић ће утврдити да се Сава Мркаљ „представио јавности као први модерни реформатор српске азбуке која би служила за писа-

⁴ Славеносрпски нанос потврђује се примјерима *правописание, разумителност, вешт, на конац*, а додаје се да има и нешто типично руских ријечи као што су *можно* и *вредительна*.

ње српским књижевним језиком на народној основици” (Младеновић 2008: 310). Синтагма *српски књижевни језик на народној основици* врло је фреквентна у језичким расправама током претходних двјеста година, али се првенствено користила (а и данас се користи) у вези са језичком реформом Вука Стефановића Караџића. А на шта Младеновић мисли кад ову синтагму користи, показује сљедећа констатација: „Мркаљу је било сасвим јасно да је основни правац његовог рада био усмерен према азбуци српског књижевног језика на народној основици, и то, наравно, оног којим се писало у његово време а који ми зовемо србизирани славеносрпски” (Младеновић 1991: 374). Овдје се види да Младеновић ставља знак једнакости између *српског књижевног језика на народној основици* и *србизираниог славеносрпског*. Појам *србизирани славеносрпски* је, на први поглед, дискутабилан, с обзиром на генетску структуру *славеносрпског језика* коју је сам Младеновић представио на сљедећи начин: „физиономију славеносрпског типа књижевног језика, нпр. у једном делу неког писца, одређује степен присутности рускословенских и руских, с једне, и српских народних језичких црта, с друге стране” (Младеновић 1989а: 82). Оваква физиономија резултат је тежње за већом разумљивошћу писаних текстова, а *језичка разумљивост* постизана је *србизирањем* руских и рускословенских текстова (Младеновић 2008: 189). Међу првима је такав пут постизања *језичке разумљивости* изабрао Захарија Орфелин, те он, неким својим радовима, стоји на самом почетку хибридног *славеносрпског језика*, који ће током наредних деценија 18. и 19. вијека доживљавати одређене мијене. Тако ће језик који је, првобитно, створен *србизацијом рускословенског (и руског) језика*, имати у српској писмености и фазу „властите србизације” (Младеновић 2008: 189). Управо за тај *србизирани славеносрпски језик* Младеновић користи алтернативни назив *српски књижевни језик на народној основици*, што може унијети одређену забуну у књижевнојезички појмовник, посебно из савремене перспективе.

Сам Мркаљ није у филолошким радовима именовано језик којим их је писао, али се из његових узгредних напомена јасно види да је он један од поборника писања на *српском језику*. Овакво његово опредјељење потврђују ставови да „найветѣа возможна разумѣност перѣи коначу и началу у єдном єзику єст” (СА 1–2), односно „самые пак насѣ што се тиче, то мы у простонарѣднѣмѣ єзыку нашємѣ коимѣ починѣмо писати, юште вѣма дебєло ѣ требуємо, него у црков-

ном Ђ” (ПА 328). Међутим, само одређивање за писање на српском језику не значи и то да је он своје научне (филолошке) радове и писао њиме. Уосталом, појам и термин *народни језик* (са разним варијацијама у имену) по природи ствари је непрецизан, па је исправна констатација да је тај назив „у делима српских писаца с почетка XIX века ... релативан појам” (Ивић/Кашић 1981: 315).

Спроведена анализа релевантних радова о *Салу* показује да је из њих готово немогуће прецизно утврдити којим је језиком то дјело написано, што нас је навело на то да сами ријешимо ту загонетку. Већ на основу општег познавања језичких прилика у српском писаном стваралаштву Мркаљевог доба могло би се казати да *Сало* није могло бити написано српским (народним) језиком. И не само *Сало*, већ и друга два Мркаљева краћа филолошка рада – *Палинодија* и *Писмо*. Овакву тврдњу, наравно, ваља поткријепити одговарајућим чињеницама. Ми то и чинимо, полазећи у тој намјери од већ цитиране Младеновићеве карактеризације оновременог типа књижевног језика која се огледа у „присутности рускословенских и руских, с једне, и српских народних језичких црта, с друге стране.” Остављајући по страни црте које карактеришу српски језик (њих у овом случају просто подразумевамо),⁵ издвојићемо из Мркаљевих филолошких радова одређен број условно речено „несрпских” црта, не инсистирајући при том ни на потпуности њиховој, нити на прецизној категоризацији. Наиме, у наредном пасусу даћемо, илустрације ради, списак одређених лексема које својом цјелином или само сегментално показују своју рускословенску (руску) провенијенцију. Примјри се наводе у оригиналном лику (онако како стоји у СА, ПА и ПИ):

сочиннителъ (СА по), Сочинитель (Пи 384), состав (СА пр), сократити (СА 10), сообщтава (СА 1, СА2), состоє (СА 2), состон (СА 5), состоати (СА 14), составлѣн (СА 2), сократке (СА 5), сочинке (СА 9), содержи (СА 4), содержавла

⁵ Као и код других писаца епохе, морфологија је у Мркаљевим филолошким дјелима комплетно *српска*. Нека одступања од овог принципа можемо окарактерисати грешкама. У овакве случајеве убрајамо, рецимо, стари облик именичког датива множине *rišmenikom* (СА 3) и 1. лице презента множине *произносим* (исп. *кад ми њи произносим*, ПА 327). Да је у овом другом примјеру сасвим сигурно у питању штампарска грешка, показује и то што се у ПА свака ријеч која се завршава на консонант пише са Ђ на крају (дакле, овдје је испуштено финално -о). Облик 1. лица једине презенте у изразу „самогласњима, рекосмо, именују она гласоуначиненя, коя...” такође иде у категорију омашки.

(СА 5), несовершена (СА 4), несовершенство (СА 6, СА 14), сонзвольна (СА 9), сочлененну (ПА 326), сочлененномЪ (ПА 326), согласныма (ПА 326), согласнога (ПА 327), вопроса (СА 10), возможности (СА 1), возможность (СА 1), возможна (СА 11), разумителност (СА2), вредительна (СА 3), действително (СА 4), следователно (СА 7),⁶ умерителни (СА 10), уравнителни (СА 12), (у) родителном (СА 12, разумително (СА 16), неоснователна (ПА 326), неоснователно (ПИ 384), умерителног (СА 14), излншество (СА 12),⁷ отечества (ПА 326), недоумѣніе (СА пр.), оридию (ПА 327), посвештава (СА по), слѣдуюшти (СА 8),⁸ будушти (СА 8), типографічески (ПИ 383), філософическе (ПИ 384), греческе, гречески (СА 9); почти (СА пр, СА 2, СА 8), гражданину (СА по), почтителю (СА по), благодѣтелю (СА по), расуждава (СА 1), отленненни (СА 1),⁹ отленненни (СА 1), словесан (СА 1), разборни (СА 1),¹⁰ слѣдствуюмо (СА 1), надлежи (СА2, СА 3), число (СА 3, ПА 327), чрез (СА 3), начало (СА2), части (СА2), частица (СА2, СА 3), вешт (СА пр, СА 8), вешти (СА 1, СА 3), недостаточна (СА 4, 2х),¹¹ обаче (СА 5), понеже (СА 5),¹² нарочно (СА 5),¹³ прочинна (СА 7, 3х), срѣѣ СА 11, ползи (СА по), писме непосредственно (ПА 326), препочитаеми (ПИ 384),¹⁴ чувствуемЪ, честЪ (ПИ 383), чувствуете (ПИ 384), найсвещствелнія (ПИ 383), священни (ПИ 383), понавритисе (ПИ 384), црковномЪ¹⁵ (ПА 327), звателце (ПА 327, 328, ПИ 384), достоинство (ПИ 383) и сл.

Овај и овакав списак несрпских језичких појединости у невеликом Мркаљевом филолошком опусу јасно указује на то да су та дјела писана хибридним типом језика познатим под називом *славено-српски језик*. Посједујући црте различитих идиома, тај је језик у ка-

⁶ Исп. р. *следователно* у значењу *према томе, дакле, стога, то значи*.

⁷ У р. је *излишество* (сувишност, претјеривање), а у преводима: *вишак* (М/В), *сувишност* (О).

⁸ У једном преводу стоји *слиједећих (ријечи)* (МВ), а у другом сасвим слободно: *неколико потврда* (О).

⁹ За ову ријеч нема потврда нигде другдје.

¹⁰ Значење је нејасно, отуда различити преводи: *различит* (М/В) и *разликовни* (О). Значења у РЈА уз *разборан* врло су далеко од овог који користе преводиоци (тамо је паметан, разуман, разборит, мудар). У руском придјелу *разборный* значење је *расклапајући*.

¹¹ Преводи се са *недостатна* (О, М/В).

¹² Застарјело у руском.

¹³ Преводи се са *прикладно*, а руско *наручный* значи *ручни*.

¹⁴ У поздравној формули на крају чланка.

¹⁵ Вук с право скреће пажњу не „несрпски” облик ове ријечи: „Црковный е од црковЪ, а одЪ црква требало бы да буде црквеный” (Караџић 1817: 350).

снијим епохама морао бити тежак за разумијевање. Отуда није необично кад Љубомир Стојановић скреће пажњу на нејасан стил и језик у *Салу*, а Гојко Николиш указује на то да је текст у *Палинодији* тешко разумљив, збркан и прилично смушен.¹⁶ И доиста, савремени читалац Мркаљевих филолошких радова мора каткада уложити велики труд да би одгонетнуо значења појединих лексема, а онда и читавих реченица.

2. ТВОРБА РИЈЕЧИ

У научној литератури су Павле Соларић, Јован Дошеновић, Лука Милованов и Сава Мркаљ, иначе поборници уздизања чистог народног језика на ниво књижевног идиома, оцијњени као језички чистунци, борци против туђица, а „празнине у српској лексикографији, поглавито у терминологији, они су попуњавали кованицама, не увек срећно начињеним, које се махом нису одржале у језику” (Ивић/Кашаић 1981: 319). Ови учени Срби живјли су, заправо, у вријеме када је пуризам био кључна полука језичке политике, а творба ријечи његов значајан инструмент. Већ је примијећено да је Сава Мркаљ „у лексички чинио напоре те је употребљавао поједине речи које је сам правио или је старима давао нова значења” (Младеновић 1991: 374). Овакве оцјене и запажања о Мркаљу и његовим истомишљеницима нијесу биле плод детаљнијих лингвистичких анализа, већ узгредних и парцијалних уочавања појединих мотивисаних лексичких јединица. Отуда смо себи поставили задатак да на корпусу Мркаљевих филолошких радова извршимо анализу мотивисаних лексичких јединица из генетске и творбено-семантичке перспективе. У фокусу наше анализе биће деривати који се могу сматрати Мркаљевим личним креацијама, а само узгредно ће се анализирати лексика која је већ потврђивана у другим изворима (првенствено у РЈА) или је дио савременог лексичког фонда. У тумачењу семантике појединих мотивисаних структура пратиће се еквиваленти у двама преводима Мркаљевог *Сала*: Милана Могуша и Јосипа Вончене (М/В), на једној, и Милоша Окуке (О), на другој страни. (Такво праћење олакшано је чињеницом да су оригинал и превод дати напоре, страница за страницу). У нашем невеликом корпусу анализираће се мотивисане именице, придјиви (са прилозима) и неки глаголи. Истражи-

¹⁶ Исп. Младеновић 1983–1984: 24, у напмени.

вање ће се вршити у оквиру двају творбених начина – *суфиксације* и *композиције*.

2. 1. Именице

а) Суфиксација

Творбена анализа изостаје кад су у питању српском језику познате лексеме, какве су *купац* (купац, СА по), *нашинац* (нашинац, СА 8), *батачић* (батачић, ПА 327), *звучић* (звучић, СА 2), *глашчић* (глашчић, СА2, гласчићима ПИ 383),¹⁷ *дјечица* (дјечица, СА 17, 18), *ножица* (ножица, СА 9), *сиротица* (сиротица, СА 17), *рјечица* (рјечицама, ПА 327), *жигерица* (жигерица, ПА 326), *књижица* (књижица, СА 18), *напредак* (напредак, СА 1), *недостатак* (недостатак?), *гласак* (*гласак* ПА 326, *гласке*, ПИ 383), *тисак* (*тисак* ПА 327)¹⁸, и сл. Истраживањем ће бити обухваћене суфиксалне формације чија је творбена структура необична са позиција српске творбе ријечи.

Изведенице на -(а)к. Суфикс *-(а)к*, веома је продуктиван у српском језику¹⁹, а налазимо га у разним творбеним типовима и разним творбено-семантичким категоријама. И у нашем корпусу нашло се десетак изведеница са овим суфиксом, а међу њима и неколико таквих који се истичу својом необичном структуром. Ријеч *поњатак* (понатака СА 2, Гм) већ је, с правом, окарактерисана као славеносрбизам (Младеновић 1989б: 219). У питању је *хапакс*, односно индивидуална Мркаљева творевина, настала хибридизацијом: основинска ријеч је руска (исп. глагол *понять* и глаголску именицу *понятие*²⁰), а суфикс домаћи. Преводиоци су за њен еквивалент у српском узели глаголску именицу *схваћање* (М/В), односно *схватање* (О). Из истих разлога је, на истом мјесту, као славеносрбизам оцијењена и лексема *сочинак* (сочинке СА 9), на шта јасно указује њен

¹⁷ У примјеру *глашчић* спорна је формална структура форманта: је ли то *-ић* или *-чић*. Уколико се пође од основинске ријечи *глас*, онда у формантском дијелу имамо *-чић*, што би била најстарија потврда за ову варијанту суфикса *-ић*. Могуће је, међутим, да је Мркаљ образовао нови деминутив од деминутива *гласак* (*гласк*+*-ић*>*гласчић*>*глашчић*), те да и овдј имамо основни суфикс *-ић*. Управо из таквих творбених комбинација издвојиће се временом суфиксни дериват *-чић* и постати изузетно продуктиван у српском језику.

¹⁸ У значењу *притисак*.

¹⁹ У стил. спада међу малопродуктивне форманте, а изведенице су имале ширу семантичку лепезу (Ефимова 180–181).

²⁰ Доситеј Обрадовић користи ову глаголску именицу (Купа 1979: 226).

хибридни састав (исп. руске глаголске речи *сочинить* и *сочинение*). Није необично што су преводиоци као еквивалент узели нашу ријеч *дјело*, јер је то једно од значења руског *сочинение*. Генетски гледано, скупа са претходним дериватима на *-(а)к* иде и лексема *сократак* (сократке СА 5, Амм), у чијој основи се препознаје руска основинска ријеч (глагол *сократить*). Као преводни еквиваленти узете су лексема *кратица* (М/В) и *скраћеница* (О). И лексема *умекчак* (умегчак, СА 11) је Мркаљева творевина, а преведена је глаголском именицом *умекшавање* (О, М/В). Она није сврставана међу славеносрбизме, вјероватно зато што је основински глагол потврђен у нашој писмености (РЈА, наиме, има потврде за *умекчати*, из 17. вијека и *умекчавати*, из Доситејевих басни). Ипак, треба претпоставити да су и потврђени глагол и Мркаљева творевина резултат србизације руског глаголског коријена (исп. *умягчить*, *умягчат*).²¹ Ријеч *представак* (представака СА2, Гм) је такође Мркаљева творевина, а од претходних разликује се по томе што у српском језику постоји глагол *представити*, па је логично њу сматрати основинском ријечи. Имајући, међутим, у виду специфичан тип номинације помоћу суфикса *-(а)к* у већ наведеним примјерима из нашег корпуса, може се и у овом случају претпоставити руска основа (исп. руску глаголску именицу *представление*).²²

Изведенице на -анин. Овај општесловенски формант заслужује нашу пажњу само зато што га је Мркаљ употребио у једној неочекиваној творбеној констелацији: именица *соларићанин* (соларитъ-анин, СА пр) мотивисана је антропонимом, што није у складу са творбено-семантичком категоријом којој припада творбени тип са овим формантом. У српском језику овај формант је монофункционалан: њиме се граде само етници, што значи да основинску ријеч може чинити само именица која значи мјесто, регију, етникум и сл. Мркаљ се, дакле, „огријешо“ о творбене законитости српског језика тиме што је уместо уобичајеног форманта *-евац* (*соларићевац*) узео суфикс из, условно речено, друге творбене категорије. Занимљиво је да преводиоцима оваква изведеница није била необична, па су је очували управо у том виду.

²¹ Руску изворну графичку овог коријена са *гч* Мркаљ има и у другим примјерима: *умегчателни* СА 10, *одегчатн* СА 11, *дегкн* СА 11, *умегчателног* СА 14, *дегкостн* СА 15 (исп. р. *мягкость*), *наидегче* СА 15.

²² Он није могао употребити ријеч *представа* коју данас користимо јер се појавила касније (исп. РЈА).

*Изведенице на -(и)је/-ње.*²³ У финалном дијелу деривата овог типа јављају се одређени ортографски проблеми који су већ били предмет расправе (Младеновић 1989б: 215), а чиме се ми овдје нећемо бавити. Наш корпус садржи потврде сасвим обичних ријечи у српском језику типа *дријемање* (дрѣманѣ, СА 6), *читање* (читанѣ, СА 9, Гј), *срицање* (срицанѣ СА 11), *напаствовање* (напаствованѣ, ПА 326, Гј) и сл., али има и таквих које захтијевају одговарајући коментар управо зато што су преводиоци за њих морали тражити савремене еквиваленте. Лексема *заборављење* (заборавлѣню, СА 14, Дј) сасвим је коректно изведена (исп. глагол *заборавити*), има доста потврда у писаним споменицима 17–19. вијека (исп. РЈА), али су преводиоци, с разлогом, дали предност нешто млађој и данас обичнијој ријечи *заборав*. Ријеч *мњеније* (мнѣниѣ СА 13, Гј)²⁴ замијњена је у преводима млађом лексемом *мишљење* (М/В, О), будући да је током времена добила и друга побочна значења (исп. РСЈ). Лексема *знаменовање* (или *знаменованје*) јавља се два пута, у двије графичке варијанте: (тн) *знаменованѣ* (СА 1) и *знаменованѣ* (СА 17, Ам). Изведена је од глагола *знаменовати*, а створили су је, по свој прилици, лексикографи (исп. РЈА), одакле ју је Мркаљ можда и узео. Преводиоци су је замијенили обичнијом лексемом *значење* (О, М/В). Ни именици *немарење* (немарѣнѣ, СА 6) не може се ништа приговорити са творбеног становишта (исп. мотивациони комплекс *не марити*), али су је преводиоци замијенили обичнијом и фреквентнијом ријечи *немар* (исп. РЈА). Дериват *употребљење/употребљенје* (употреблѣнѣ, СА 6) могао би бити резултат утицаја руског језика, па је у преводу замијењен млађом лексемом *употреба* (исп. РЈА). Именицу *уначиљење* Мркаљ користи два пута (*уначинѣнѣ*, *уначинѣнѣ*, ПА 326), а има и основински глагол *уначинити*, на истој страни. Занимљиво је да ни глагол ни именица нијесу потврђени у РЈА, што сугерише да је Мркаљ створио и једно и друго. Ријеч *положење* (*положенѣ*, ПА 326) врло је стара формација и вјероватно сасвим обична лексема у Мркаљево вријеме, судећи по потврдама у РЈА. Изведена је од глагола *положити*: црквенословенски лик је *положение* (и данас у ру-

²³ Суфикс **-ѣје* био је у стсл. најпродуктивнија творбена морфема (Ефимова 2006: 130) за грађење именица апстрактне и конкретне сематике од глаголске основе.

²⁴ Врло стара ријеч, исп. стсл. *мнѣнѣнѣ* (*мнѣнѣнѣ*).

ском). Лексема *положај* ју је временом потиснула (за њу су потврде тек из друге половине 19. вијека).

Изведенице на -ик. Овај суфикс се јавља у неколико деривата различите семантике. Именица *наученик* долази два пута: *научеником* (СА пр) и *научници* (СА 9), а у преводима стоји *учењаком*, *учењаци* (М/В), односно *научником*, *научници* (О). РЈА има ову прву потврду управо из Мркаља, а друга је и из Милованова (Мркаљевог савременика). Лексема *писменик* има двије потврде: *писмеником* (СА 3, Дм)²⁵ и *писменика* (СА 16, Гм). РЈА има потврду у значењу *писац*, *књижевник*, *писатељ*, а поред ова два Мркаљева примјера, наводе се још три (ниједан из рјечника), а аутори су из 18. и 19. вијека. Преводиоци се разилазе: *граматичар* (граматичарима, граматичара, М/В) и *писац* (писцима, писаца, О). Биће да је млађи превод коректнији. Ријеч *преводчик* (*преводник*, СА пр) представља, очито, фонетску адаптацију руског *переводчик*. Преведена је лексемама *преводитељ* (М/В) и *преводилац* (О), које, по свој прилици, нијесу ни постојале у Мркаљево вријеме. Лексема *книжник* (*књижник*, СА пр, *књижника* СА по) врло је старог порекла, има је скоро у свим словенским језицима, преведена је лексемом *књижевник*.²⁶ Ријеч *самогласник* (*самогласник*Ъ, ПА 327, Нј, *самогласница*, ПА 327, Гм, *самогласнике*, ПА 328, Ам) иде у категорију термина. Мркаљ користи и за то време уобичајени назив *самогласно* (на више мјеста у ПА). У РЈА за ову изведену именицу дају се потврде из Луке Милованова (1833) и Поповићевог рјечника (1895), па би Мркаљев примјер био најстарији. Међутим, како је Миловановљев текст изашао постхумно, а заправо је за штампу био припремљен још 1810, онда би, тако гледано, Милованов био творац овог термина. И термин *согласник*Ъ (ПА 327) је Мркаљева креација, будући да је прва сљедећа потврда тек с краја 19. вијека (додуше, у српском фонетском руху – *сугласник*). Дакле, облик са финалним *-ик* јавља се први пут код Мркаља, умјесто *согласно*.²⁷ Мркаљ не само да је од назива *самогласно* и *согласно* направио деривате на *-ик*, него је и од *двогласно* направио *двоглас-*

²⁵ Овдје је необичан стари облик датива множине, што одудара од Мркаљевог језика који има, начелно, коректну српску морфологију. Вјероватно је у питању омашка.

²⁶ Нема свугдје исту семантику. Исп. р. *книжник* – „љубитељ књиге, књигољубац”.

²⁷ И овдје морамо подсјетити на текст Луке Милованова гдје налазимо, само на једној страни, читаву серију термина изведених суфиксом *-ик*: *самогласник*,

сникЪ (ПА 327). Овај назив вјероватно је инспирисан термином из Мразовићеве граматике, гдје, рецимо, налазимо синтагму двоегласнаа писмена, што је Мркаљу послужило као узор за деривацију.²⁸

Изведенице на -ост. У српском језику *-ост* је веома продуктиван формант. У нашем корпусу јавља се у читавој серији лексема, од којих су неке сасвим обичне у српском, али има и таквих које су дио општесловенског наслеђа и које ће временом бити потиснуте друкчијим творбеним типовима. Неки примери, као што ће се видјети, указују на могућност руског и рускословенског утицаја. Преводиоци их, дакако, осавременују: умјесто *тврдост* (тврдоств, СА 15,) узето је *тврдоћа*, а *мекост* (мекостн, СА 15) је замијењена ријечју *мекочћа*. И у другим Мркаљевим радовима има оваквих формација: тврдостЪ, тврдости (ПИ 384), разностЪ (ПИ 383). Лексема *разумителност* (СА 2) преведена је, разумије се, ријечју *разумљивост*, будући да је формантски дио изведенице обележје руског језика, а како ова ријеч у руском гласи *разумность*, створен је у Мркаљевој креацији – квазирусизам. Ријеч *предвидљивост* (СА 11) раздвојила је преводиоце: у старијем преводу замијењена је ријечју *предвидљивост* (М/В), а у млађем ријечју *довитљивост* (О), што су, семантички гледано, прилично удаљени еквиваленти.²⁹ Изведеница *јединовидност* (јединовидност, СА 18) Мркаљева је творевина (нигјде није потврђена) за лат. *uniformitas* (које долази у загради). Оба превода имају исто: *једнакост* (у загради наводе и латинску ријеч). Лексема *словосложност* (словосложности Пи 384) по свој прилици је синоним за ортографију. РЈА има потврду из краја 18. вијека управо у том значењу. Лексеми *звукотпремјенљивост* (звукотпремјенљивост, СА 8) Мркаљ је направио од сложеног придјева *звукотпремјенљив* (који и сам долази у Мркаљевом дјелу).

Изведенице на -тељ. Суфикс *-тељ* сматра се црквенословенским наслеђем, а у нашем корпусу се јавља у свега неколико примјера. Лексема *сочинитељ* (сочинителъ, СА по, сочинитель, ПИ 384) могла би бити русизам (што и фонетски лик казује), а *ревнитељ* (ревнителъ, СА пр) је црквенословенизам, остао до наших дана. Једино се ријеч *обранитељ* (обранителѣвомЪ, ПИ 383) може сматрати домаћим де-

самогласници, јасногласници, сугласници (у раду грешком *сгласници*), *нејасногласници, подмуклогласници* (Милованов 1833: 41).

²⁸ Соларић има термин *двоегласница* (Бабић 2007: 53).

²⁹ РЈА има потврду с краја 18. вијека, са прилично нејасном семантиком.

риватом (има доста потврда у РЈА). Ријеч *сочинитељ* преведена је лексемом *аутор* (О), а ријеч *ревнитељ* је у једном случају задржана (М/В), а у другом замијењена са *ревносник* (О).

б) Композиција

Наш корпус садржи и извјестан број структура у којима се препознају двије основинске ријечи. Неке од њих су и данас сасвим обичне, као што су *главобоља* (главоболџ, СА 3) и *странпутица* (странпџица, СА 8). Међутим, има и таквих које из ових или оних разлога захтијевају одређен коментар.

Лексема *остроумије* (остроумџа, СА пр, Гј) је црквенословенизам, остао до данас у руском, те су је преводиоци једноставно србизирали у *оштроумље*.

Реч *художнословије* (художнословџе, СА 18) није у српском јасно мотивисана, а Мркаљ ју је преузео однекуд као готову номинативну јединицу, што се у контексту саопштава изразом *такозвани* (исп. познато је, да ко у нас поне тако звано художнословџе прешао није, ни своје име правилно записати не уміе). Будући нејасне мотивације, ова је ријеч ставила преводиоце на муку коју су они разријешили тако што су је задржали непреведену, али уз побочна објашњења: Могуш и Вончина су се послужили техником контакте синонимије стављањем еквивалента у заграду (*реторика*),³⁰ док ју је Окука у дну странице описао изразом *језичка знања и вјештине*. Није нам познато како су преводиоци дошли до оваквих тумачења, али она, по нашем мишљењу, нијесу тачна. Наиме, Мразовићева граматика садржи поглавље под називом *ѡ ѣтнѡбѡлѡгѡн ѡнѡ художнословѡн*, а оно што слиједи је заправо морфологија у савременом смислу ријечи.³¹ Увјерени смо да се Мркаљев израз „тако звано” односи управо на овај лингвистички термин.

И ријеч *правописаније* (СА 18) иде у категорију терминолошке лексике, а настала је као калк према грчком узору. Код Мркаља и његових савременика могла би она бити русизам (исп. *правописание*). Мркаљев савременик и пријатељ Соларић ту ријеч често користи (Бабић 2007).

³⁰ Исп. „Poznato je da tko u nas bar takozvano художнословџе (retoriku) prešaо niје, ni svoje ime pravilno zapisati ne umije” (Moguš/Vončina 1983: 69).

³¹ Да је овај термин семантички проблематичан, види се и по начину на који се према њему односе проучаваоци граматичке терминологије: Мразовићева синтагма из назива поглавља преводи се само као *етимологија* (Karadža 1984: 236), Мркаљев пример фигурира у списку термина (исто, 92), али га касније у индексу, гдје се иначе дају преводи на савремени језик, уопште нема.

Лексема *јединоплеменик* (єдиноплеменници, ПА 328, єдиноплеменницима, ПИ 384) дио је црквенословенског наслеђа у нашој писмености (РЈА). Њена употреба код Мркаља могла је бити подржана и истовјетном руском лексемом (исп. *єдиноплеменник*).

У Мркаљевим филолошким радовима има и таквих сложених формација које су Мркаљева творевина. Најпознатија таква лексема у нашем корпусу јесте *азбукопротрес* (*азбѹкопротрес*, СА), која се јавља један једини пут и то у стилски упечатљивом наслову најпознатијег Мркаљевог дјела. У структури ове индивидуалне творевине препознајемо у првој компоненти основу ријечи *азбука*, а у другој основу глагола *протрести*. Обе основинске ријчи спомиње и сам Мркаљ у СА на два мјеста: на кратко *азбѹкѹ нашѹ протресаютьн̄ естє мой конач н намѣра* (СА пр) и *може нам довољно бити, за мотн̄ по намѣри азбѹкѹ нашѹ протрести* (СА б). По истом моделу Мркаљ је створио и ријеч *језикопротрес* (*језикопротресѹ*, СА 18), која се налази на крају књиге. Обје ове ријечи настале су сложено-суфиксалним творбеним начином (од синтагме *протрести азбуку/језик*, помоћу нултог суфикса и спојног вокала -о-).

Друкчијем творбеном типу припада сложеница *гласоуначињење* (гласоуначинєня, ПА 327, Ам): настала је слагањем двију готових ријечи. Наиме, Мркаљ има и глагол *уначинити* (ПА 326: „и тако свой гласѢ различно уначинити може”) и глаголску именицу *уначињење* (уначинєнѣ, ПА 326, уначинєня, ПА 326, Нм). Мркаљ је компоновањем именица *уначинєнѣ* и *глас* (преко синтагме *уначинєнѣ гласа*) креирао нову ријеч. Глагол *уначинити* значи исто што и *начинити*, *створити*, а *уначињење* је стварање, реализација. Отуда би се *гласоуначињење* могло протумачити као *реализација гласа*, *гласовна реализација*, *настанак гласа*. Цијела реченица се тиче дефиниције самогланика: „Самогласныма, рекосмо, именую она гласоуначинєня, коя зависе одъ различнога одтвора ууста” (ПА 327).

Лексема *језикоиспитатељ* (єзыкоиспытатель, єзыкоиспытателѣмъ, Пи 384) такође је Мркаљева креација. Она се, начелно, може творбено двојако интерпретирати: као права сложеница (*испитатељ* + *језик* = *језикоиспитатељ*) и као сложено-суфиксална творевина (онај који испитује језик). Прва солуција могућа је стога што је њен други конституент³² потврђен код Доситеја (сматра се његовом креацијом према сличним образовањима у руском језику, Куна 1970:

³² Додуше, РЈА даје потврду за *испитатељ* из Стулића, али Стулићев рјечник обилује мноштвом „измишљених” лексема, те је у сваком погледу непоуздан.

236). У том случају сложеница је настала по обрасцу И+И (испитатељ језика), са спојним вокалом *-o-*. По нашем мишљењу Мркаљ је ову ријеч направио по узору на Њемачку сложеницу *Sprachforscher*, на шта упућује контекст у коме се Мркаљ позива на њемачког научника Мајнера.³³

У ПА и ПИ долази још једна Мркаљева необична творевина: *устоотвор* (устоодтвора ПА 327, устоодтвораѿ ПИ 383). Она се творбено може двојако интерпретирати: као сложено-суфиксална формација (преко *отворити уста*, нултим суфиксом и спојним вокалом *-o-*), односно као права сложеница од двије самосталне лексичке јединице. У самом тексту Мркаљ објашњава артикулацију вокала и на различите начине варира компоненте које ће унијети у дериват: *различны оодтвораня ууста* ПА 326, *различнога одтвора ууста* ПА 327, *ѿдан одтворѿ ууста* ПА 327 и сл. Није искључено да је овај Мркаљев хапак заправо калк према њемачком *Mundöffnung*.

2. 2. Придјеви (и прилози)³⁴

Нашу пажњу усмјерили смо искључиво на сложене придјевске (и прилошке структуре), како због њихове бројности и функције, тако и због творбене структуре. У првом дјелу сложених придјевских формација долазе придјевске, бројне и прилошке основе, а у другом именичке. Све припадају сложено-суфиксалном творбеном начину, а формантске морфеме су спојни вокал *-o-* и *суфикс*.

Дериват *јединозвучан* мотивисан је синтагмом *једина звука* (>*једин-о-звуч-ан*): у првом дјелу је по свој прилици црквенословенски лик броја *један* (*једин-*),³⁵ а у другом именичка аломорфна основа *звуч-*. Дериват долази у саставу терминологиране синтагме у чијем је другом дијелу именица средњег рода *писме* (=слово): *ѿднозвучнии писменоѿ* (СА 4), *ѿднозвучна писмена* СА 5, 11, 13. Потврда у РЈА је из много каснијег времена те би ови Мркаљеви примјери били најстарији. Преводиоци нијесу сложни: *једногласан* (М/В), *јединозвучан* (О).

³³ Исп. контекст у ПИ: „Тако на именованой страны говори преславни тай езыкоиспытателѿ” (мисли на Мајнера), а мало даље, на истој страни, стоји: „коя е могла Србскимѿ езыкоиспытателѿмѿ пріятно понавритисе”.

³⁴ Овдје ћемо придјеве у прилошкој функцији посматрати као придјевске деривате, јер они то примарно и јесу, а тек секундарно постају прилози.

³⁵ Српскословенски је имао доста сложених придјева са оваквом првом компонентом (Zett 1970).

Структура *многозвучан* је у семантичкој опозицији према јединозвучан, и то на бази прве прилошке компоненте *мно-*:³⁶ *мног-*звучни пи-смена (СА 4), *мног-*звучно СА 5, СА 12, СА 13, *мног-*звучна пи-смена (СА 7). Једина потврда у РЈА је управо ова из Мркаљевог *Сала*. Тешко је казати је ли настала Мркаљевим трудом или је просто морфолошка адаптација руског придјева *многозвучный*. Преводиоци ни овдје нијесу сложни, исп. *многласним* (М/В) и *многозвучним* (О).

И сложеница *гласопомоћни* припада Мркаљевом инвентару ха-пакса у служби стварања његовог метајезика. Из синтагме *гласо-*помоћна *ли*ко *само*гласна пи-смена (СА 14) може се једино закључити да су *гласопомоћна* и *самогласна пи-смена* једно исто, а из структуре сложенице не да се одгонетнути стварна семантика. Заправо, структурни сегменти се могу издвојити: прву компоненту чини основа именице *глас*, а други дио именица *помоћ* или придјев *помоћни*, али је нејасно зашто би *помоћни глас*, рецимо, био синоним за *самогласни* (тј. *самогласнички*). Преводиоци овдје не помажу много: у њиховој интерпретацији горња синтагма гласи *гласопомоћна или самогласничка слова* (М/В), односно *звучнопомоћна или самогласничка слова* (О).

Сложени придјев *коликоврстан* састављен је од прилошког првог и именичког другог дјела, има у РЈА једну потврду из 18. вијека од једног писца из Дубровника, а налази се и у Стулићевом рјечнику. Тешко је знати је ли ово Мркаљу било познато: једино се може претпоставити да му је Стулићев рјечник био у рукама. Синтагма *коликоврстна пи-смена* (СА 6) семантички није спорна, али је сложеница структурно необична: постоји велик број потврда за придјев *врстан*, али ово вјероватно није права сложеница, већ сложено-суфиксална, мотивисана синтагмом *колико врста*. Преводиоци различито поступају: или је задржавају, уз малу гласовну корекцију (М/В) или је разлажу у *које врсте* (О).

Изведеница *равногласан* има у РЈА само једну лексикографску потврду из краја 19. вијека, по чему би ова Мркаљева била најстарија, те би он био креатор ове сложене структуре. Мркаљ је користи у термилошке сврхе: *равногласне ри-чн* (СА 16), *равногласни ри-чн* (СА 17). Добијена је сложено-суфиксалном творбом: *који је равна гласа*. Преведена је придјевом *хомониман*.

³⁶ Ова компонента заступљена је у десетинама примјра у српскословенском (Zett 1970).

Придјев *бјеложигерични* (*бѣложигерични*, ПА 327) апсолутно је Мркаљева творевина, настала сложено-суфиксалном творбом од синтагме *бѣла жигерица*. Он има ту синтагму неколико пута употребљену у ПА и ПИ, а онда ју је на једном мјесту, транспоноваво у сложеницу у синтагми *бѣложигерични тисакѢ паре*.

И сложеница *звукотромјенљив* је индивидуална творевина Мркаљева, скројена из термилошких разлога, а долази више пута у СА: *звукотромјенљиво* (СА 5, 12, 13), *звукотромјенљива* (СА 6, 8, 12, 13). У питању је структура сложена из првог именичког и другог глаголског дјела, не нарочито продуктиван тип творбе у српском језику. За њу преводиоци нијису имали еквивалент па су је задржали, уз ситно гласовно осавремењивање (*звукотромјенљив*, О), или су непотребно замијенили прву компоненту (*гласотромјенљив*, М/В).

Ни формација *благоразложно* нема потврду у РЈА, те се може сматрати Мркаљевом творевином. У тексту долази у прилошкој функцији: *благоразложно држи* (СА пр). Створена је сложено-суфиксалним начином од синтагме *блага разлога* (претпостављамо да је примарно изведен придјев *благоразложан*, *-жна*, *-жно*, по узору на старе формације са *благо* у првом дијелу).³⁷ И преводиоцима је ова ријеч била необична, те су је замијенили са *оправдано*.

Изведеница *својемјестно* има прилошку функцију: *својемјестно иладе втн слово* (СА 18). У њеној сложено-суфиксалној структури препознају се замијеничка (прва) и именичка (друга) компонента, те формант *-(а)н*. У РЈА нема потврде за ову ријеч, што значи да ју је Мркаљ сам сачинио, вјероватно угледањем на друге формације које као прву компоненту имају управо *своје-* (исп. РЈА и тамо наведене придјевске формације тог типа). Занимљив је поступак преводиоца: у једном случају сложеница је једноставно разложена на претпостављени полазни облик – *на својему мјесту* (М/В), а у другом је просто избачена (О). Придјев *крѣкожилат* долази у синтагми *крѣкожилаты народа* (ПИ 384, Гм). Претпостављамо да је у питању сложено-суфиксална изведеница у значењу *који има крѣке жиле*. Именица се јавља у контексту расправе о тврдости језика. Колико се може Мркаљ разумјети, тврђи је језик који има више сугласника који рецимо Србима дају крепост, а тако је онда код свих *крѣкожилаты(х) народа*.

³⁷ И Доситеј има доста сложеница са компонентом *благо* (Купа 1970: 218).

2. 3. Глаголи

У творби глагола пажњу изазива неколико изведеница са суфиксом *-ава-* у функцији имперфектизације руских глагола. Такав је, на примјер, глагол *расуждавати* који код Мркаља долази у презенту (*расуждава*, СА 1), а представља имперфектизовану форму руског глагола *рассуждать*. Преводиоци намјесто њега имају облик од глагола *расуђивати* (*расуђује*). РЈА има потврде из дјела једног славеносрпског писца из прве половине 19. вијека (1823. г.), увијек у лику *расуждавајући*, што показује да је Мркаљев примјер старији.

На исти начин настао је и глагол *закључавати* (*закључавати*, СА 1) – имперфектизацијом руског *закључить*, а према потврдама из РЈА, користили су га и други аутори с почетка 19. вијека. Преводиоци га различито преносе: *закључивати* (М/В) и *доносити закључке* (О).

Заједно са претходнима иде и глагол *произношавати* (*произношавати*, СА 18), створен имперфектизацијом руског *произносить*. Ова Мркаљева творевина преведена је српским еквивалентом *изговарати* (М/В, О). Међутим, тај тип творбе Мркаљ користи и онда кад нема еквивалентног руског глагола: такви су *опомињавати* (*опоминџавати*, СА 11) и *запитавати* (*запитавати*, СА 15). Први Мркаљев хапакс преведен је обликом *упозоравао* (М/В, О), док се код другог преводиоци разилазе: у једном случају нема промјене (*запитивати*, М/В), а у другом се налази адекватна савремена замјена (*запиткивати*, О).

3. ЗАКЉУЧАК

1. Овим радом обухваћене су двије теме: прва се тиче одређивања типа језика којим су писани филолошки радови Саве Мркаља (*сало дебелого ера лнво азбѣкопротрес*, *Палинодѣа либо обрана дебелого њ*, *Писмо уредништву Српских новина*), а друга – творбених специфичности у њима.

2. Прва тема подразумијевала је два истраживачка пута: а) анализу релевантних радова о Сави Мркаљу; б) анализу самих филолошких радова. Први истраживачки пут није дао очекивани резултат: прецизног одговора на постављено питање није било. Други истраживачки пут био је плодотворнији: утврдили смо да је Мркаљ своје филолошке радове написао *славеносрпским језиком* (или *србизираним славеносрпским језиком*, по терминологији Александра Младеновића).

3. У обради друге теме пошли смо од једног социолингвистичког и једног функционално стилског параметра. Први се тичао односа према страног лексици: он је у Мркаљевом случају био *пуристички*. Другим је утврђиван функционални стил Мркаљевих радова: припадали су научном функционалном стилу. Оба ова параметра имала су непосредан утицај на Мркаљеву творбу ријечи: за споменути функционални стил требало је рјешавати питање терминологије којом би метајезички обликовао свој *азбукопротрес*, а тај посао морао се обавити без присуства стране лексике. Рјешење је нађено управо у словенским, односно српским творбеним потенцијалима. Тако је творба ријечи постала инструмент тог комплексног приступа језику – *пуризма*. Тако се Мркаљ нашао у позицији да кује нове номинативне јединице за потребе свога метајезика. Он је то, прије свега, чинио путем суфиксације и композиције, стварајући читаве серије именичких и придјевских *хапакса*, какви су: *азбукопротрес*, *језикопротрес*, *уначињење*, *гласоуначињење*, *наученик*, *звукотремјенљивост*, *јединозвучни*, *многозвучни*, *гласопомоћни*, *равногласни*, *бјеложигерични*, *звукотремјенљив*, *благоразложан*, *својемјестно*, *крепкожилат* и сл. Међу његовим творевинама има и хибридних структура какве су *поњатак*, *сочинак*, *сократак*, *умекчак* и (вјероватно) *представак*. Неки његови композити могу се сврстати у категорију калкова, као. нпр. *језикоиспитатељ* или *устоотвор*. Има у нашем корпусу и изведених и сложених структура у цјелини преузетих из руског односно рускословенског, као нпр. *преводчик* и *художнословије*. Изван термилошке творбе треба споменути занимљив начин имперфектизације руских, али и српских свршених глагола помоћу суфикса *-ава-*.

ЛИТЕРАТУРА

Бабић, Биљана (2007): *Језик Павла Соларића*, Бања Лука (докторска дисертација у рукопису).

Ефимова, В. С. (2006): *Старославјанскај слобобразователнај морфемика*, Москва.

Ивић, Милка (1988): „О језику Саве Мркаља”, *Zbornik radova o povijesti i kulturi srpskog naroda u SR Hrvatskoj*, књ. 1, Zagreb, 47–52.

Ивић, Павле (1984): „О месту Саве Мркаља у историји српске културе” *Књижевност ХХХХ/4–5*, 508–512.

Ивић, Павле, Јован Кашић (1981): „О језику код Срба у раздобљу од 1804. до 1878. године”, у: *Историја српског народа*, V/II, Београд, 311–380.

Karadža, Mevlida (1984): *Izvori srpskohrvatske gramatičke terminologije – uloga i mjesto Vuka Karadžića u njenom formiranju i standardizaciji*, Radovi X, Sarajevo: Institut za jezik i književnost.

Караџић, Вук (1817): „ОдговорЪ на палинодію, или обрану дебелого ера Ђ”, *Новине Србске*, Беч, 333, 342–344, 350.

Kretschmer, Anna (1989): *Zur Methodik der Untersuchung älterer slavischer schriftsprachlicher Texte (am Beispiel des slavenoserbischen Schrifttums)*, München.

Kuna, Herta (1970): *Jezičke karakteristike književnih djela Dositeja Obradovića*, Sarajevo.

Милановић, Александар (2004): *Кратка историја српског књижевног језика*, Београд.

Милованов, Лука (1833): *Опит наставлења к србској сличноречности и слогмјерју или просодији*, Беч.

Младеновић, Александар (1976): „Сава Мркаљ и његови претходници у реформи предвуковске ћирилице”, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду 10*, 161–198.

Младеновић, Александар (1989а): *Славеносрпски језик. Студије и чланци*, Нови Сад.

Младеновић, Александар (1989б): „Белешке о језику Саве Мркаља”, *Зборник о Србима у Хрватској 1*, Београд.

Младеновић, Александар (1991): „Павле Соларић, Јован Дошеновић и Сава Мркаљ о српском књижевном језику свога времена”, *Зборник о Србима у Хрватској 2*, Београд.

Младеновић, Александар (1983–1984): „Филолошко дело Саве Мркаља”, *Ковчежић XX–XXI*, Београд, 3–24.

Младеновић, Александар (2008): *Историја српског језика. Одабрани радови*, Београд.

Moguš, Milan, Josip Vončina (1983): *Salo debeloga jera libo azbukoprotres Save Mrkalja*, Zagreb.

Мразович, Аврам (1800): *Рѣководство къ славенстѣй грамматіицѣ*, Будим.

Николиш, Гојко (1980): *Сава Мркаљ. Повијест о једном страдалнику*, Загреб.

Okuka, Miloš (1975): *Sava Mrkalj als Reformator der serbischen Kyriliza*, München.

Окука, Милош (2010): *Сало дебелого јера либо азбукопротрес Саве Мркаља у старом и новом руху*, Загреб.

Панић-Бабић, Биљана (2003): „О граматичкој терминологији Павла Соларића”, *Јединство наука данас (зборник радова са научног скупа)*, Бања Лука, 169–177.

РСЈ: *Речник српскога језика*, Нови Сад 2007: Матица српска.

СБР 1999–2009: *Старобългарски речник*, Том I, а-н, Том II, о-џ, Софија: БАН.

Стојановић, Љубомир (1924): *Живот и рад Вука Стефановића Караџића*, Београд – Земун.

Чигоја, Бранкица (2004): „Резултати испитивања назива српског књижевног језика у прошлости у радовима Александра Младеновића”, *Терминолошка*

стандардизација лингвистичког описа савременог српског језика (2), НССВД, 33/1, Београд: 235–244.

Zett, Robert (1970): *Beiträge zur Geschichte der Nominalkomposita im serbokroatischen, Die altserbische Periode*, Wien.

Božo B. ĆORIĆ

ÜBER DIE SPRACHE IN MRKALJS PHILOLOGISCHEN ARBEITEN

Zusammenfassung

In dieser Arbeit werden zwei Themen bearbeitet: die Typisierung erstens der Sprache Sava Mrkalj's philologischer Arbeiten und zweitens der Wortbildungsbesonderheiten in ihr.

Das erste Thema beinhaltet zwei Wege der Forschungen: a) die Analyse relevanter Arbeiten über Sava Mrkalj, b) die Analyse der philologischen Arbeiten selbst. Der erste Forschungsweg brachte nicht die erwarteten Erfolge: eine präzise Antwort auf die gestellten Fragen gab es nicht. Der zweite Weg war erfolgreicher: wir konnten feststellen, dass Mrkalj seine philologischen Arbeiten auf Slawenoserbisch geschrieben hat (*славеносрпским језиком*) bzw. verwendete er die serbisierte Form derselben Sprache (*србизираним славеносрпским језиком*, entsprechend der Terminologie von Aleksandar Mladenović).

Bei der Bearbeitung des zweiten Themas sind wir von einem soziolinguistischen und einem funktional-stilistischen Parameter ausgegangen. Der erste betraf die Beziehung zur fremdem Lexik: sie war in Mrkalj's Fall *puristisch*. Mithilfe des zweiten wurde der Funktionalstil in Mrkalj's Arbeiten ermittelt: sie gehörten dem Funktionalstil der Wissenschaft an. Beide Parameter beeinflussten unmittelbar Mrkalj's Wortbildungsmuster: für den erwähnten Funktionalstil musste die Frage der Terminologie gelöst werden, mithilfe derer er sein *азбукопротрес* gestaltete, und dies musste ohne Vorhandensein fremder Lexik vollzogen werden. Eine Lösung konnte gerade in den slawischen bzw. serbischen Wortbildungspotentialen gefunden werden. So wurde die Wortbildung zum Instrument dieser komplexen Herangehensweise an die Sprache – des *Purismus*. Auf diese Art und Weise war Mrkalj in der Lage, neue nominale Einheiten für den Bedarf seiner Metasprache zu schmieden. Er tat dies vor allem durch Suffixierung und Komposition, indem er ganze Serien nominaler und adverbialer *Нараз* *legomena* erschuf, wie z.B.: *азбукопротрес, језикопротрес, уначињење, гласоуначињење, наученик, звукопремјенљивост, јединозвучни, многозвучни, гласо-помоћни, равногласни, бјеложигерични, звукопремјенљив, благоразложен, својемјестно, крепкожилат* und ähnliche. Unter seinen Bildungen können auch hybride Strukturen nachgewiesen werden, wie z.B. *поњатак, сочинак, сократак, умекчак* und (höchstwahrscheinlich) *представак*. Einige seiner Komposita können als Entlehnungen eingestuft werden, wie z.B. *језикоиститатељ* oder *устоотвор*. In unserem Korpus finden sich sowohl abgeleitete als auch komplexe Strukturen, welche ganzheitlich aus dem Russischen bzw. Russisch-Kirchenslawischen übernommen wurden, z.B.: *преводчик* und *художнословље*.